

“Zich de betrekkelijke waarde van zijn overtuigingen bewust zijn en er toch onversaagd voor stáán: dat is wat de beschaafde mens onderscheidt van de barbaar.” Deze zinsnede van Joseph Schumpeter is bij uitstek van toepassing op Jacques de Kadt. In de allervruchtbaarste periode van zijn denken is hij tot een kritisch onderzoek gekomen van de Westerse beschaving, en tot de vaststelling dat het meest levenwekkende element daarin het opene is, het kritische, het permanent alles voor correctie in aanmerking laten komen. Maar die relativering leidde bij hem nooit tot relativisme, tot een weigering om keuzen te maken en daar voor te staan. Inzoverre hij een politiek program had, en hij heeft er vele gehad, lag de kern ervan altijd in het verlangen naar een open wereld, gevuld met een dynamiek die niet voortkomt uit rooftocht en vernielzucht, maar uit de onderlinge wedijver van een veelheid van ideeën en culturele impulsen.

Wat bij het formuleren en uitwerken van dit ideaal De Kadt tot meer maakte dan een interessant en sympathiek cultuurfilosoof, was dat hij daarbij onophoudelijk de machtsvraag stelde: hoe moest zijn open wereld zijn georganiseerd; hoe kon haar komst worden bevorderd in een wereld vol gewapende tegenkrachten? En ook die vragen formuleerde De Kadt niet abstract, maar doordrenkt met de praktische ervaring die een langdurig verblijf in de politiek met zich meebracht. Het is die verbinding van een pluriforme, relativiserende maar niet in relativisme vervallende cultuurfilosofie met een nuchter en zakelijk afwegen van politieke krachten, die De Kadt tot zo'n unieke verschijning heeft gemaakt.

Zijn oeuvre, het is vaker gezegd, is de neerslag van een heel bijzonder, persoonlijk intellectueel avontuur. Als elk werkelijk onderzoek verliet het de gebaande paden, en kreeg het een onvoorziene uitkomst, ook al werd het, zoals dat in het echt wetenschappelijk onderzoek gaat, wel verricht aan de hand van eigen maatstaven en richtlijnen: degene die ik in het begin noemde. De resultaten van dat onderzoek liggen, in het oeuvre dat hij heeft nagelaten, vóór ons. Het betreft een afgesloten periode, die zo'n zestig jaar omvat: wat kan ons dat nog te zeggen hebben?

Wanneer we, van dag tot dag, de gebeurtenissen om ons heen volgen, doen we dat aan de hand van noties, oordeelschema's, denkconstructies die wel niet muurvast liggen, maar toch maar heel geleidelijk, in de loop van ons leven een transformatie ondergaan. Maar wat wèl van dag tot dag kan wisselen, is ons vermogen om de dingen beperkt en afgesnoerd, of juist ruim en veelzijdig te bekijken. Zelf ervaar ik, altijd weer, het lezen in De Kadts oeuvre, niet alleen als een feest der herkenning, maar vooral ook als een permanente aansporing om de dingen in ruimer verband te zien, vanuit meer gezichtshoeken dan de voor mij voor de hand liggende te bekijken. Als zodanig vormt zijn werk een duurzame inspiratiebron die, met al zijn tijdgebondenheid, niet zal opdrogen.

We leven in een tijd waarin datgene aan het gebeuren lijkt waar De Kadt heel lang naar heeft uitgekeken: de ontbinding van de communistische wereld; het besef, eerst in China maar nu ook bij de machthebbers in de Sovjet-Unie en in Oost-Europa, dat men in een crisis is beland en er niet met de gewone middelen uit kan komen. Tientallen jaren heeft De Kadt zijn intellectuele energie er voor een groot deel aan besteed, te zinnen op middelen om die crisis naderbij te brengen, omdat alleen daardoorheen de weg kon gaan waarlangs Rusland, Oost-Europa en China zich van belagers van de open wereld zouden kunnen omvormen tot gelijkberechtigde deelnemers aan die wereld. Voor mij staat vast dat de standvastigheid die het Atlantisch

bondgenootschap jegens de totalitaire bedreiging is blijven betonen, tot de nu manifest geworden crisis zeer heeft bijgedragen, hoe traag, warrig, in zichzelf verdeeld en onordelijk het daarbij aan onze kant ook steeds is blijven toegaan, tot toenemende wanhoop van een steeds activistisch en ongeduldig ingestelde De Kadt. De gematigden zijn, om zijn prachtig gevonden formule te gebruiken, toch voldoende gewapend gebleven om nu het punt te hebben bereikt waarop de ondergang van het communisme als totalitaire, op wereldheerschappij gerichte macht, van ver perspectief tot een welhaast grijpbare, zij het nog steeds in veel opzichten potentiële realiteit aan het worden is. Ik zou willen dat we nog met De Kadt over deze dingen zouden kunnen praten – hem vragen hoe hij de kansen schat dat de revolutie van boven die nu in Rusland gaande is het redt; wat de mogelijkheden en de grenzen ervan zijn; of het bij een intermezzo zal blijven of dat de Leninistische pest inderdaad eindelijk op zijn einde loopt. Ik weet niet of een De Kadt, in het volle bezit van zijn oude analytische vermogens, met zoveel hoop en verwachting naar deze ontwikkeling zou kijken als ik haar nu schets; ik weet wel dat hij een open oog zou hebben gehad voor het nieuwe en precedentloze dat daar nu aan de gang is. Zijn kracht was juist dat hij altijd even sterk was in het beschrijven van het historisch over lange tijdseenheden vastliggende, als hij gericht bleef op het onderkennen van die gelegenheden in de geschiedenis waarop plotseling de dingen open komen te liggen en iets nieuws mogelijk wordt. Wie me niet gelooft, verwijs ik graag naar dat schijnbaar zo on-De-Kadt-achtige stuk dat hij een maand na de dood van Stalin over de toestand in Rusland schreef: soepel, ondogmatisch, niet van zins om ontwikkelingen al als voltooid te beschrijven die nog nauwelijks op gang zijn gekomen, geen voorschotten daarop opnemend, maar wel vervuld van het besef dat de situatie vloeiend is geworden en dat we daar creatief mee om moeten gaan.

De Kadts levenswerk is onvoltooid gebleven in een zin die, voor zijn type publikaties, onvermijdelijk is: het doorlichten van het tijdsgebeuren op politiek, maar ook op algemeen cultureel, literair en filosofisch gebied. Is het ook in ander opzicht onvoltooid? Daar kan men over twisten. Het grote, 'nuchtere en verstandige boek over dat zo weinig begrepen bedrijf, de politiek': dat na zijn pensionering vaak door hem aangekondigde boek heeft hij nooit geschreven. In de plaats ervan kwam *De politiek der gematigden*, dat dikke boek waar men zo graag de verbeterde afrekening met een halfmiskende zestiger-jarengeneratie vanaf zou willen pellen om een meeslepende analyse van de wereldpolitieke verhoudingen over te houden – dát boek wel, maar niet dat grote boek over de politiek in het algemeen. Misschien kan zo'n Machiavelli-achtige handleiding ook helemaal niet meer worden geschreven los van de actuele omstandigheden, en ligt alles wat De Kadt over het onderwerp in algemene zin te zeggen had, verspreid door zijn hele oeuvre, en kunnen we het daarin bijeen zoeken.

Dat oeuvre als geheel is een klein wonder; vanaf het moment waarop hij, met zijn vriend Sal Tas, zich zette aan het scheppen ervan, in dat haast ongelezen blaadje *De nieuwe kern*, is het iets geweest als een tropische plant groeiend op polderklei: iets dat er niet kan zijn maar er toch is, en dat door de meeste kleibewoners daarom maar schouderophalend voorbij wordt gegaan in plaats dat het verschijnsel hun nieuwsgierigheid prikkelde. Een groot deel van zijn leven is De Kadt de rol van Cassandra blijven spelen, en zelfs een Cassandra met dubbele bodem. Ook als hij het Nederlandstalige publiek waaraan hij geketend was van de geldigheid van zijn visie had kunnen overtuigen, wat had dat dan nog betekend voor de internationale machtsverhoudingen waarop zijn betogen steeds waren gericht? Ik weet niet of Cassandra, net als Sisyphus volgens Camus, gelukkig is; maar ik denk niet dat De Kadt in zijn deels opgelegde, maar door een

zekere neiging tot isolement ook wel eens zelfgezochte Cassandra-rol zich gelukkig heeft gevoeld. Anderzijds: zó sterk was zijn lijden aan die rol niet of het werd overtroffen door het duurzame geluksgevoel bij zijn uitbreken uit de wereld van het bederf die de Communistische Partij voor hem was gaan betekenen – een gevoel van bevrijding dat hij zo meeslepend beschrijft op het eind van *Uit mijn communistentijd*.

Jacques de Kadt, het blijkt altijd weer een openbaring voor wie hem alleen schriftelijk kenden, was een vriendelijk, welwillend, om niet te zeggen beminnelijk mens in de omgang. Terughoudend, verlegen, zelden of nooit iets van zijn diepere gevoelens openbarend, die naar zijn overtuiging tot het domein van het onuitspreekbare behoorden. Ik herinner me nog goed dat, toen ik hem opbelde om hem te condoleren met de dood van Eppie, zijn vrouw met wie hij zo'n kameraadschappelijke en liefdevolle band had, dat hij zei dat over die dingen eigenlijk niet te praten was. Emoties, idealen, morele waarden, vond hij, leiden maar tot grote woorden zonder verplichting. De taak van de werkelijke intellectueel is het om dergelijke gevoelens bij de ander te raden zonder erover te praten: pas dat bewijst hun echtheid. En de onvermoeibare predikers van idealen voegde hij toe, in onverwisselbaar De Kadtiaans proza:

Maar is er altijd wel gebrek aan idealen en aan bezieling, daar waar men opzettelijk nalaat over idealen te spreken en waar men het prediken van bezieling een uiting van slechte smaak en geringe doordachtheid vindt in een tijdperk waarvan de overheersende eigenschap eerder naar het hysterische dan naar het constructieve gericht is? Het constructieve, dat niet een dommig metselen van stenen is, doch een metselen waarbij huis en straat en stad en land en wereld en de mensen die erin leven, als bezieling brengend doel aanwezig zijn.

Wat hij, denk ik, onderschatte is dat een dergelijk standpunt wel vanuit een soort aristokratisch intellectualisme beredeneerd kan worden, maar toch uiteindelijk uit veel diepere, puur gevoelsmatige lagen van de persoonlijkheid zó en niet anders eruit komt te zien. Wat hem niet verhinderd heeft om een paar prachtige bladzijden, in zijn boekje over Georges Sorel dat hijzelf zijn beste boek vond, te wijden aan die 'innerlijke beschroomdheid' die Sorel bij Proudhon onderkende, die De Kadt bij Sorel onderkende, en die wij, getuige alleen al het invoelingsvermogen waarmee die bladzijden zijn geschreven, zonder moeite ook bij De Kadt zelf kunnen terugvinden.

Die innerlijke schroom stond allerminst aan een degelijke portie zelfbewustzijn in de weg – een zelfbewustzijn dat op zijn beurt, langs allerlei ondergrondse wegen, toch weer de bevestiging door anderen nodig had. Beide zeer menselijke eigenschappen hadden hun meer en hun minder aangename uitingsvormen. Ik noem de humor, die soms in echte zelfspot overgaat, en grote stukken van zijn werk zo pittig leesbaar helpt maken, als blijk van een relativiseringsvermogen dat alleen mogelijk was op grondslag van een kalme overtuigdheid van de duurzame waarde van zijn werk. Maar ik noem ook het vanzelfsprekend gemak waarmee hij aannam dat zijn trouwe vriend Geert van Oorschot hem door elke commerciële sof heen zou blijven uitgeven – wat deze ook gedaan heeft, hoeveel pijn dit gebrek aan althans uitgesproken dankbaarheid hem ook wel eens heeft bezorgd. Maar tegelijk was duidelijk te merken dat De Kadt blij was met de aandacht die, in de vorm van bezoeken, een klein groepje vrienden en vriendinnen aan hem bleef besteden ook toen hij uit het beroepsleven was verdwenen, en hij politiek in een erger isolement terecht was gekomen dan ooit tevoren.

Ik weet niet of hij in de laatste jaren van zijn leven, toen de aftakeling had ingezet, ten volle beseft heeft dat die groep vaste bezoekers kleiner en kleiner werd. Het is heel moeilijk en pijnlijk om te zien hoe een intellect dat zo rijk was, dat je zo hebt bewonderd en waarvan je zoveel hebt geleerd, hoe dat langzaam desintegreert; hoe het metselwerk verkruimelt en de bakstenen waaruit het gebouw van een monumentale

denkwereld is opgetrokken, hun zorgvuldige ordening verliezen en in brokstukken uiteenvallen. Pijnlijk is dat schouwspel voor een ieder, voor mannen niet meer of minder dan voor vrouwen. Toch is het opvallend dat het de mannen waren die het het minst aankonden, die het niet of maar heel zelden meer onder ogen durfden te zien, hoe goed we ook wisten dat hij bezoek heerlijk vond, en hoe schuldig we ons onder ons wegblijven ook voelden. Nee, het waren vrouwen die de trouwe bezoekers waren en bleven: Josine Meijer, Judith Tas, Elly Prinsen Geerligts, en vooral niet te vergeten mevrouw van de Garden, die haar pension-bewoner, met alle problemen die de verzorging gaf, is blijven vasthouden tot het einde toe, en daarmee hem het vaste punt bood dat hij al lang niet meer kon missen.

Wie hem opzocht, bleef ondanks alles getuige van de aanwezigheid van een bijzonder en indrukwekkend man. Ik herinner me mijn laatste bezoek, al weer maanden geleden, mijn vrouw en Josine Meijer waren er ook. Aan het gesprek nam hij niet meer deel, op gezette tijden van stoel naar bed en terug lopend en mompelend 'Wat een onzin allemaal'. Maar het was duidelijk dat hij wist wie we waren, en dat het gesprek hem niet ontging. Alleen, hij had zich op zichzelf teruggetrokken, en keek ons van daaruit aan met de prachtige adelaarskop vol indringende présence die uit zijn vroeger veel vollere gezicht nu was geworden. In hoeverre hij nog wist wie en wat hij was geweest, weet ik niet. Wel weet ik dat op wie Jacques de Kadt is geweest geheel van toepassing is wat hijzelf een halve eeuw geleden over Georges Sorel als samenvattend slotoordeel heeft uitgesproken, en dat ik nu tot slot voor u wil citeren:

Geen genie, maar een hoog en sterk karakter en een groot, veelzijdig, diepgaand en oorspronkelijk talent.
Van zijn persoonlijkheid en van zijn werk, zal men, ook na hem, leven.